

KÜLTÜR OCAĞI VAKFI

İhtisas Bitirme Tezi

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Aşiretlerinin Tavrı

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Vehbi BAYSAN

İbn Haldun Üniversitesi

Hazırlayan

Meryem KARAKULAK

İstanbul, 2015

ÖNSÖZ

Irak bölgesi çok eskiden beri sulama kanallarıyla, ulaşım yollarının önemiyle coğrafyasının verdiği tabii önemi ile birlikte bu öneminin getirdiği ekonomik faaliyetleri şehirlerin kurulmasına ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmasını sağlamıştır.

19. yüzyılda Irak'ın önemine bir de petrol eklenince emperyalist devletler bu bölgeye yerleşmek için hareket etmeye başladı. Emperyalist devletlerin kendi aralarında yaptığı gizli anlaşmalarıyla Birinci Dünya Savaşı'nda da Irak coğrafyası tartışma konusu olmuştur.

Bu tartışmada İngiltere'nin büyük gayretleri Birinci Dünya Savaşı'nda Irak bölgesindeki aşiretleri çeşitli yollarla kullanarak muvaffak olup 1922 yılında mandaterlik antlaşmasıyla Irak'ı kendi yönetimine resmi olarak almıştır.

Bu çalışmada Irak bölgesinin sosyal yapısında çok etkin olan aşiretlerin Birinci Dünya Savaşı'ndaki tavırları ve bu tavırlarında etkili olan Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin faaliyetleri temel teşkil etmiştir. Aşiretlerin savaş esnasında takındıkları tavırları ve savaş sonrasında yaptıkları bölgenin etnik yapısı ve coğrafi konumu itibarıyla ne kadar öneme sahip olduğu ilgisiyle başlanılan çalışmanın sonunda savaş sonrası İngiltere'nin bu bölgede hâkimiyet yapılanması da ele alınmıştır. Bu çalışmanın ele aldığı odak noktasıyla Irak'ın tarihi gelişiminde açıklanması ve anlaşılması hedeflenmiştir.

Araştırma konusunda ilmi ve fikri imkanları sağlayan Kültür Ocağı Vakfı'na ve tez konusu çalışmada kaynaklarıyla destek olan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Vehbi BAYSAN hocama teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	1
Giriş.....	3
A. İngiltere’ni Birinci Dünya Savaşı Önceki Faaliyetleri.....	4
B. Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi ve Irak Aşiretlerinin Tavrı.....	5
1) Basra’nın İşgali.....	5
2) İngilizlerin Kurna’yı İşgali.....	6
3) Rota Muharebeleri.....	6
4) Şuayyibe Muharebeleri.....	7
5) Ammare Muharebeleri.....	7
6) Nasırıye Muharebeleri.....	8
7) Birinci Kut’ül Ammare Muharebeleri	8
8) Selman-ı Pak Muharebeleri.....	9
9) İkinci Kut’ül Ammare Muharebeleri.....	9
10) Sabis Muharebeleri.....	10
11) Bağdat’ın İşgali.....	10
12) Musul’un İşgali.....	11
C. Irak Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı’ndaki Tavrılarına Genel Bakış.....	12
D. Irak Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı’nda Çıkardığı İsyenlar.....	15
E. Bağdat’ın İşgalinden Sonra Irak’ta İngiliz Hâkimiyeti Yapılanması.....	16
Sonuç.....	18
Kaynakça.....	19

GİRİŞ

Irak'ın adının anlamı, sosyal, ekonomik durum, stratejik önemi Irak'ın tarihini anlamada katkı sağlamaktadır.

Irak, Fırat ve Dicle nehirlerinin aşağı mecraları boyunca uzanan ülkenin adıdır.¹ Osmanlı Devleti'nin yazışmalarında ve yönetiminde ise Irak Bağdat, Basra ve Musul Hıttı-ı Irakıyye² olarak kullanılmaktadır. Irak kara ülkesi olup denizle bağlantısını Basra Körfezi sağlamaktadır. Irak'ın Türkiye, İran, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Suriye ve İran ile sınırı bulunmaktadır. Kuzeyi verimli topraklar ve sulı tarım için uygun bölgedir. El-Cezire bölgesi, vadiler, volkanik dağlarla kaplıdır. Alüvyon ovalarını bulduğu bölge ve Çöller bölgesi olarak tabi bölgeleri bulunmaktadır.

Irak'ta birçok etnik yapı bulunmaktadır. En çok Araplar bulunmakla birlikte çoğunluk sırasına göre Kürtler, Türkler, Süryaniler, Ermeniler, Yezidiler, Asuriler, Mandayyalar, Lurlar bulunmaktadır. Ülke nüfusunun %96'sı Müslüman olup, güney ve güney doğusunda Şiiilerin oranı %55'dir. Araplar Şii, Kürtler ise Şafii mezhebindedir. Türkler çoğunlukla Sünni olup %23'ü Şii'dir. %4'lük Hristiyanlar ise, Süryani, Nasturi ve Keldanilerdir. Yahudiler ise 20. yüzyılının başına kadar nüfus ve ekonomik yönden var olmalarına rağmen son dönemde önemsiz duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde Irak 14 livaya ayrılmıştır. 1900 yıllarında sancak, kaza, nahiye ve köy sayılarının rakamsal olarak değişiklikler olmuştur. Osmanlı Devleti göçebe hayatı durdurmak için toprak reformu yapsa da aşiretler bu hayattan vazgeçmemişlerdir. Aşiretler Dicle ile Fırat arasında olmakla birlikte Fırat'ın batısındaki alanlarda bulunmaktadır. Irak'ta arpa, buğday, baklagiller, pirinç, mısır üretilmektedir. Sebze ve meyve yetiştirilmektedir. En önemli gelir kaynaklarından biri hurmadır. Pamuk, tütün, kenevir, afyon yetiştirilmektedir. At, katır, eşek, keçi, koyun, sığır, manda ve deve beslenir. Sanayisinde dericilik, tekstil, yağcılık, sabunculuk, pamuk ipliği dokuma atölyeleri bulunmaktadır. Tütün ve sigara endüstrisi bulunmaktadır. Ayrıca petrol bakımından çok zengin olan Irak, dünya rezervlerinde 5. sırada yer almaktadır. Geniş tarım alanları ve bereketli toprakları, zengin yer altı kaynaklarıyla, Arabistan Yarımadası ve Doğu Akdeniz Ülkeleri, dolayısıyla Afrika ve Avrupa'yı karadan, orta ve uzak doğuya bağlayan jeopolitik konumu ile birçok stratejik öneme sahiptir. Bu nedenlerden dolayı Irak bölgesinde savaşlar eksik olmamıştır. Yeni yolların keşfiyle de Irak'ın önemi arttırmıştır.

¹ İslam Ansiklopedisi 5/2 cilt s. 667.

² Cezmi Eraslan, "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, İstanbul 1994, Sayı 35, s. 223-251.

A. İngiltere'nin 1. Dünya Savaşı Öncesi Irak'taki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilk münasebet ticaret amaçlı 16. yüzyılın ortalarında başlamıştır. İngiltere'nin Mezopotamya ile münasebeti iki yüz yıl sonra başlamıştır. İngiltere'nin bu bölgeye ilgisi 18. yüzyılla Mezopotamya'nın gizemi, kültür yapısı, Arap dili ve Arap yaşantısı belirleyici olmuştur. Ancak, bu zamanla ciddi ilgileri doğurmuştur. Bunun sebebi Arabistan Yarımadası ve Doğu Akdeniz ülkelerini karadan orta doğu ve uzak doğuya bağlayan yolları üzerinde bulunması, Mezopotamya'ya yarı bir önem kazandırmıştır. 19. yüzyılın ortalarında Bağdat ve Musul'da eski eser araştırması için kazı çalışmalarına başlamak üzerine Bağdat valiliğinden izin istemiştir. 1862'de de ticari faaliyetlerine Fırat ve Dicle bölgesinde başlamıştır. Bağdat'ta (1883-1889) misyoner okulları açtı. Konsolosluk vasıtasıyla iç işlerine karışmaya başlamıştır. Konsolosluk ile bölgede isyancılarla ilişki kurmaktadır. 1910'da Almanya'nın faaliyetlerine karşın Bağdat-Basra demiryolu hattının yapım hakkını istemiştir ve bununla petrol yollarının kendi kontrolünde olmasını arzulamıştır. İngiltere 1. Dünya Savaşı yaklaşınca bir yandan Kuveyt Emiri diğer yandan İbn-i Suud ve Basra'dan Seyyit Talib ile görüşerek bölgedeki güçlü aşiretleri arkasına almayı düşünmüştür.³ Bunu yapmak için her türlü para ve silah yardımının yanında bağımsızlık sözlerinin verilmiştir ve tabii bu daha sonra İngiliz yönetimi için sıkıntılı olacağı hesap edilmemiştir.

Ayrıca Cihat çağrısına uymaması için kontrolü elinden bırakmayarak tedbirler almıştır. İngiltere, Osmanlı ve Almanya'ya karşı Basra Körfezi için ilk önce savaşmayı planlamaktadır. Hindistan hükümetiyle de bağlantı kurmaktadır ve asker talep etmektedir. Özellikle de cihat çağrısına uyulmaması için. Irak'ta kontrol edilmeli ki Hindistan'a yönelik bir tehlike olmasın diye ve bunun içinde Basra Körfezinin hareket edilmesi gerekmekte idi. Belli bir deniz ve hava kuvveti de burada bulunmakta idi. Deniz yollarının da emniyetini sağlamak istemektedir. Ayrıca güneybatı İran'daki petrol bölgelerini korumak için Irak'ta nüfuz etmiştir. Hem böylelikle Almanya'nın bu bölgelere gelmesini engellemiş olacaktır hem de Rus ordusunu birleştirerek, Araplar üzerinde İngiliz nüfuzu pekiştirilerek, Kürt, Nasturi ve Ermenileri de ayaklandırıp, Irak Aşiretlerini kışkırtıp Türk Ordusunun Suriye ve Kafkas cephelerinde zayıflamasını amaçlamaktadır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Irak bölgesindeki yerleşik olmayan aşiretlerin yerleşik hayata alıştırtıp, düzene sokmasını aşiretlerin gözünde kötü gösterip isyana teşvik etmeleri sağlamıştır. Bunlardan ilk olarak Beni Lam ve Albu Muhammed Aşiretleri olmuştur. Müntefik Aşireti isyanı da oluşturulmuş ve bu isyan Sadun Paşa ailesi ile birlikte hareket edilerek bastırılmıştır. Musul, Fırat ve Kuveyt'te de vergiyi bahane ettirerek isyan başlatmıştır. Ayrıca aşiretleri birbirlerine düşürmeye de çalışmıştır, Hibil ve el-Guzalat aşiretlerinde olduğu gibi.⁴

³ Selçuk Duman, **2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)**, Berikanyayinevi, Ankara 2010, s.97

⁴ A.g.e. s.71

İngiltere'nin geldiği bu nokta da Irak Cephesini açmaktaki hedefi Abadan Petrollerini korumak, kuzeye giderek Ruslarla birleşerek Türk kuvvetlerinin İran'a girip, Hindistan'ı tehlikeye sokmasını engellemek içindir.

B. Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi

1) Basra'nın İşgali

İngiltere Hindistan'ın güvenliği ve İran petrolünün kontrolü için Basra Körfezi'nin kontrolünün ele geçirilmesi gerektiğinin farkında idi ve bunun için savaş öncesinde komite oluşturdu. Cihat ilanından önce İngiltere bölgenin ileri gelenlerine bir bildiri yayınladı. Osmanlı savaş ilan etmeden bölgeyi kendisine bağlamıştır. Arap şeyhleriyle anlaşmalar imzalamıştır. Bir yandan da İngiliz gemileri Şatt'ül-Arap'a konuşlanmışlardır.

Türklerin ve Almanların birlikte Anti-İngiliz propagandasına karşılık İngiltere de Şeyh Muhammara ve Kuveyt'in ileri gelenleri ile ayrı bir ittifak oluşturmuştur. 6 Kasım 1914'ten sonra Irak Cephesi'nde İngilizler gemileriyle harekâta geçti ve Türk topçuları da karşılık verdi. Denize açılan kapı olan Fav bölgesi stratejik olarak öneme sahiptir. Bu çarpışma sonucu geri çekilen Türk topçularıyla birlikte burası savunmasız kalmıştır. Kuveyt Şeyhi Mübaraku's Sabah'ın etkisiyle de yerli halk bu duruma tepkisiz kalmıştır. Fav Boğazı işgal edilmiştir. İngilizlerin ilerlemesiyle Seyhan Muharebesi kaçınılmaz oldu, Türk tarafında kayıplar olmakla birlikte Aşiret kuvvetlerinde de kaçaklar bulunuyordu. Bu da İngilizlerin lehine gelişti. Türkleri güçsüz bırakıp kuşatma altına almayı amaçlamaktadır. Basra'dan çekilmeye başlayan kuvvetlerimiz Kurna'ya gelmişlerdir. Basra şehrinin ileri gelenleri İngilizleri şehre davet etmiştir, Cavit Paşa ise Iraklı birliklerden şikâyetle bulunup Türk birlikleri istemiştir. Enver Paşa ise yerli halktan yararlanmak için hediyeler göndermiştir, ancak fayda vermemiştir. 21/22 Kasım 1914'te İngiltere Basra'yı işgal etti ve burada kalıcı olmak için hesaplar yapmaya başladı. Bunun içinde ilk hedef Bağdat'ın ele geçirilmesi idi. Süveyş ve Gelibolu tarafların daha önemli olduğunu da düşünen İngiltere hesaplarında arada sırada kararsız kalmakta idi. İşgalden sonra bir bildiri yayınlayarak, tarih boyunca Müslümanlardan yana olduklarını belirterek, Türklere savaşta tarafsız olmalarını söylediklerini ve buna karşılık toprak bütünlüğü sağlanacağını ama onların Almanlarla işbirliği yapıp savaşa girdiklerini söyleyerek adeta meşru bir işgal yaptığı noktasına getirmiştir. Halka karşı bir düşmanlığının olmadığını ve bölgede Türk yönetiminden eser kalmayıp İngiliz yönetiminin kurulacağını bildirmiştir. Din ve dünya işlerinizde hürriyet ve adalet içerisinde olacaksınız diyerek halkı kendisine ısındırmaya çalışmıştır. Bu sıcakkanlılığı ileride kendisini daha soğukkanlı olmaya itecektir.⁵

⁵ Genel Kurmay Başkanlığı, **1. Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, 1914-1918**, s.70-86.

2) Kurna'nın İşgal

General Barrett Basra'nın savunmasını tamamlamak, Şattü'l Arap'ı almak, İran arazisinin emniyetini sağlamak, Araplar üzerinde etki yapmak ve buraya kadar telgraf hatlarına sahip olmak amacıyla Kurna'yı işgal etmek için hazırlıklarını başlattı.⁶ İngiltere Irak'a ordu getirdi.

Irak havalisi kumandanı Cavit Paşa yenilgi sebebini şöyle açıklamıştır. "Aşiretlerin kaçmaları, Arap aşiretlerin silah bırakıp kendi dertlerine düşmeleri ve Türk askerlerinin azlığı."⁷ Birbirlerini karşılıklı yıpratma sonucu tekrar toparlanmaya çalışan her iki tarafında ikinci Mezira savaşında zayıatları olmuştur. 38. Tümen 8 Aralık 1914 günü Irak genel komutanı Cavit Paşa'nın emri ile Kurna'nın kuzeyine çekilme kararı alındı ve buradaki saldırı da İngilizlerin değil Albaş Aşiretinin saldırısına maruz kalmıştır.⁸ Türk birliklerinden kayıtsız şartsız teslim olmaları istendi fakat bu kabul edilmedi. Yerli kuvvetlerden yararlanmak gerektiğini düşünen Kurmay Binbaşı Süleyman Askeri Bey Irak Genel Komutanlığı'na ve Basra Valiliği'ne atanmıştır.

3) Rota Muharebeleri

Süleyman Bey kıvrak zekâlı, bilgili ve cesareti olan fakat tecrübesi olmayan birisiydi ve Aşiretlerden yararlanmayı düşünüyordu.⁹ 7 Ocak 1915'te İngilizler Elbu Muhammet Aşireti güçlerine saldırmış ancak 125 ölü ve yaralı vererek geri çekilmişlerdir.¹⁰ İngilizler tekrardan faaliyete geçerek harp gemileri ile Türk mevzilerini topa tutmaya başladılar. Ahvaz ve Nasiriyya için taarruzda bulunmuşlardır. Gadir'de toplanan Türk birliklerine top atışına tuttu ama İngilizler üzerinde Beni Taraf Aşireti etkili oldu ve İngilizler geri çekilmek zorunda kaldı.¹¹ Takip edecek durumda olmadığımız için bizde karargâha çekildik.

⁶ Genel Kurmay Başkanlığı, **1. Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, 1914-1918**, s.89

⁷ Ali İhsan, Sabis, **Harp Hatıralarım 2**, İstanbul 1991, s. 391

⁸ Duman, **2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)**, s. 110

⁹ İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. 4, İstanbul 1955, s. 425.

¹⁰ Duman, **2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)**, s.111

¹¹ A.g.e. s.112

4) Şuayyibe Muharebeleri

Geri çekilen İngilizler tekrardan Basra, Kurna, Ammare ve Müntefik bölgelerini kapsayan bölgedeki herkese düşmanın Türkler olduğunu ve onlarla savaştığını, Araplarla savaşmadığını aksine Türk zulmünden onları kurtarmaya geldiğini söyleyen bir bildiri yayınladı.¹² Basra'yı almaya ısrarlı olan İngilizler Şuayyibe'ye yığınak hazırlayıp beklemeye koyuldular. Bu muharebede bizim tarafımızda çok sayıda aşiret erleri de bulunmakta idi. 12 Nisan'da taarruza geçen Süleyman Bey, çarpışma esnasında Arap aşiretleri hiçbir bir işe yaramamış ve gözden kaybolmaya başlamışlardır. Böylelikle bildiri amacına ulaşmış oldu. Yerli halkın tavırlarına üzülen Süleyman Bey intihar etmiş yerine Nurettin Paşa Irak Genel Komutanlığı'na atanmıştır.¹³ Türk birlikleri bu savaşta çok büyük zayıat vermiştir. Bu yenilgi ile Irak'ta Osmanlı hâkimiyeti azalmaya başladı ve yerli Aşiretler Osmanlı'dan ayrılmaya başladılar. Yalnızca Uceymi Paşanın aşiretlerinin bazıları hariç Osmanlı'ya bağlı kalmıştır. Şiiler için kutsal yerler olan Necef ve Kerbela'daki aşiretler ayaklandılar, bastırılması için sert tedbirler alındı.¹⁴ Bu durumun daha savaşın başında askere çağrı yapıldığında hiç kimsenin gelmediğini, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'nın çektiği telgrafta belirtilmiştir. Daha sonra firarilerden eşkıyalar, çeteler ve ahalinin huzurunu bozan hareketler yapan birliklerin olduğu daha sonraki yazılan telgraflarda da belirtilmiştir. Ama yine de Osmanlı üzerine düşeni yapmaya çalışmıştır.

5) Ammare Muharebeleri

İngiltere'nin Fransa ile yapmış olduğu gizli anlaşma olan Sykes-Picot anlaşmasını İngiliz Mısır yüksek komiseri Mc. Mahon'a bildirmemesine rağmen onun başkanlığında Araplar bir araya gelerek, İngiltere'nin bağımsız bir Arap Devleti'ni desteklediğini açıkladı. Böylelikle İngilizler bölgeye güvenle girmeye başladılar. Bölgede üçlü bir koordine sistemi kuruldu, dış işleri ofisi, Hindistan ofisi, genel vali ve yerel komutanlar. Basra işgal edildikten sonra bölgenin özellikle petrolün korunması için Hindistan birliklerine görev verdi.

İngilizler 31 Mayıs 1915'te taarruza başladılar ve Arar, Ebu Haşim tepelerini top atışlarının üstünlüğü nedeniyle ele geçirildi. Albay Nurettin Tümenin geri çekilmesini itfaiye alayının da Ammare'de kalmasını önerdi. Eburuha ve Şattü'l Ammare çevresinin elverişli bölgesine çekilmesine karar verildi. 1 Haziran 1915'te Ebuacan'a şiddetli top atışlarıyla taarruza başlayan İngiltere 140 Türk askerini esir etti, diğerleri kaçmaya başladı. Kaçanları gören

¹² Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922), s.113

¹³ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, İstanbul 1992, s.212

¹⁴ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922), s.114

Eburubeyle ve Şattü'l Ammare çevresindeki aşiretler Türklerin geri çekildiğini görünce yardım etmenin yerine, Türk askerlerini iç çamaşırlarına kadar soyuyor ve öldürüyorlardı.¹⁵ İngilizlerin Ammare'ye yaklaşması üzerine yerli Arap aşiretlerinin olumsuz tavırları da görülünce, Türk Birlikleri geri çekildi. Ammare'de büyük karışıklık oluştu. Ammare İngilizlerin eline geçmiş oldu.¹⁶

Arap aşiretlerinin ihanetleri günden güne daha fazla hissedilince artık Bağdat'ta tahkikata başlanılarak isyanı ve Türklere karşı İngiliz birliğini engellemek için Seyyit Talib'in idamına ve Said Efendi'nin 45 yıl kürek cezasına çarptırıldı.

Osmanlı bir yandan askeri yardımların getirilmesi için uğraşırken bir yandan da savaşta açlık, kıtlık ve salgın hastalıklardan kurtulmak için uğraşmaktadır. Arap aşiretlerinin ihaneti, açlık, salgın hastalıklar Irak ahalisini yıpratmaktaydı ama savaş devam ediyordu.

6) Nasıriye Muharebeleri

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak bölgesine büyük önem veren İngiltere tekrar tekrar kuvvet göndermeye, keşifler yapmaya ve askerlerini kritik bölgelere konuşlandırmaya devam etmektedir. İlerleyen zamanlarda General Townshend'in başa gelmesiyle gruplara ayrılıp ateş altına alıp yıpratmaya başlandı. Şattü'l-Arap bölgesi Kurna bölgesi, Akika Seddesine doğru harekâta başlanılmıştır. Fakat Türk birlikleri Safra boğazından gemileriyle ilerlemelerine izin vermemiştir. Türk birlikleri toparlanmış ve Nasıriye bölgesinde bulunmakta idi. İngilizlerin kanal boyunca ilerlemesine Türk topçuları ve aşiret güçleri izin vermemekte idi. Satra kermesinin kuzeyindeki iki İngiliz taburu ile aşiret güçleri karşılıklı ateş başladılar. İngilizlerin yoğun ateşine dayanamayınca geri çekildiler, bunda Aşiret reislerinden Uceymi Paşa'nın teklifi etkili olmuştur.¹⁷ İngilizlerin çok güçlü mühimmatına karşılık Türk birlikleri hazırlıklarını aşiret güçleriyle sınırlandırmaları kaybetmelerine sebebiyet verdi. Toparlanmaya başlayan Türk birlikleri geri çekilirken bu seferde Arap kılavuzlarının yanlış yol tarifleriyle bataklık civarına gelmişlerdir. Zaman zaman da askere saldırı ve yağma oluşmakta idi. En sonun da Süveyce'ye yaklaşınca da aşiretlerin ateşiyle karşılaştılar. 105. Alay Komutanı'nın grubu gelince anca dağıldılar. Bu geri çekilme ile Şatülmüntefik'e ulaşıldı.¹⁸

7) Birinci Kut'ül Ammare Muharebeleri

İngilizler Basra'nın güvenliği için Kut'ül Ammare'nin alınmasının gerektiğini bildiği için Townshend'a gerekli talimatlar verildi. Bunlar içinde nehrin kenarındaki aşiretlerle bilgi alışverişi yapılacağı ve bunu da Yüzbaşı Leachman'ın yapacağı, Şeyh Said'in yardım edeceği ve buranın alınır alınmaz hemen vali atayıp yönetimi ele alınması gerektiği bildirilmiştir. 27 Eylül 1915'te muharebe karşılıklı atışla başlamıştı. İngilizlerin Dicle'nin sol kıyısında ve

¹⁵ A.g.e. s.117

¹⁶ Genel Kurmay Başkanlığı, **1. Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, 1914-1918**, s. 248,297.

¹⁷ Duman, **2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)**, s.121

¹⁸ Genel Kurmay Başkanlığı, **1. Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, 1914-1918**, s. 332-335

Atabe bataklığında Türk birlikleri tarafından çembere almak için geri çekilme taktiğini uygulamaya başladılar. Fakat General Townshend birlikleri takip ederken Dicle'nin her iki kenarında savunma hattının farkına vardı. Bunun üzerine Albay Nurettin herhangi bir kaybı olmaması için fark ettirmeden geri çekilmeye karar verdi. Ve Kutü'l Ammare İngilizlere fark edilmeden boşaltıldı.

8) Selman-ı Pak Muharebeleri

Irak Genel Komutanı Nurettin Bey Selma-ı Pak deresinde bir mevzi tahkim ettirdi. İngiliz kuvvetleri ise Aziziye'den hareket etmekte idi. Townshend su ihtiyacı dolayısıyla geri çekilmeye başlamasına rağmen Nurettin Bey taarruz yerine beklemeyi tercih etti. Çünkü aşiret kuvvetlerinden Şammar Aşireti iç kavga sonucu dağılmış ve Zubeyd Aşiretinden de birçoğu İngilizler tarafına geçmiştir.¹⁹

Irak ve İran kuvvetlerini birlikte yönetmesi için Mareşal Von Der Goltz 6. Ordu Komutanı olarak atandı ve Enver Paşa tarafından her iki bölge için talimatlar verilmişti. Özellikle de İngiltere ile Rusya'nın bu bölgeler sayesinde birleşimini engellenmesi gerekiyordu. Nurettin Paşa ise Goltz Paşa'nın Hristiyan olması dolayısıyla Irak gibi hassas bölgede kötü etki yapacağını düşünerek Enver Paşa'ya bildirilmiştir. Irak komutanlığına Halil Paşa getirilmesi düşünüldükten hastalanması dolayısıyla Nurettin Bey yerinde kalmıştır. Kut deresine girebilmek için Dellabiha'da mevzi tutmasıyla Türk birlikleriyle karşılaştı ve her iki tarafta büyük zayıflar verdi.

9) İkinci Kut'ül Ammare Muharebeleri

Goltz Paşa göreve gelince Irak İran Cephesindeki durumu değerlendirip yeni bir plan ortaya koymuştur. İngilizlerin su ve iâşe probleminin olduğu ve Hindistan'dan başka bir dayanağı olmadığından Hindistan yolunun kesilmesi gerektiği ve bunun içinde bu zamanın en müsait bir zaman olduğunu vurgulamıştır. İngilizlerin kıtasını bilmek içinde İran ve Afganistan'da teşebbüslerde bulunulması gerektiğini söylemiştir. Yine de Türk birliklerinin durumunun İngilizlerinkinden daha kötü bir halde olduğunu da vurgulamadan geçememektedir.

Goltz Paşa Bağdat'a gelip General Townshend'in Kut'ül Ammare'deki kuşatmasını kaldırmak için harekete geçmiştir. İngilizler üç hatla müdafaa tertiplemişlerdir. Buna rağmen Kut'ta mahsur kalan İngiliz komutanının teslim olmamasıyla 27 Kasım 1915'te Osmanlı Ordusu taarruza geçmiştir. Hıdıryiye Kalesine yaklaşmış ve hücum başlamıştır. Aralarında muharebeler gerçekleşmiş ve zayıflar dolayısıyla geri çekilme başlamıştır. Bunun üzerine İngilizlerde ilerlemeye başlamıştır. 22 Ocak 1916'da yaralıları toplamak için bir mütareke imzalanmıştır.

¹⁹ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922), s.124

10) Sabis Muharebeleri

8 Aralık 1915'te Albay Nurettin İngiliz komutanı Townshend'a teslim ol çağırısında bulunmuştur. Fakat İngiliz komutanı Townshend reddetmiştir, bunun üzerine Albay Nurettin Kut'ül Ammar'yi düşürmek için iki defa taarruz etmiştir. İki tarafında zayıatları olmuştur.

Kut'un doğusunda Saba tepesinde 35. Piyade fırkasına mensup kuvvetlerle Dağıstanlı Mücahid Fazıl Paşa komutasında toplanmış olan bedevi Aşiret süvarileri vardı. Karşılıklı zayıat olmasına rağmen Türk birlikleri muvaffakiyet kazanmıştır.²⁰ Yine de Irak'taki vaziyet ciddiyetini korumakta idi. Taarruza geçen Türk birlikleri karşısında İngiliz birlikleri başarısız olmuştur. Felahiye savaşlarıyla birlikte 15 Nisan 1916'da İngilizler teslim olmuştur. Halil Paşa General Townshend'dan kayıtsız şartsız teslim olmasını istedi. Ve kayıtsız şartsız Townshend ile birlikte ardındaki 14615 kişi esir alınmıştır.²¹

11) Bağdat'ın İşgali

Townshend'ın esir düşmesiyle birlikte İngilizler halkın gözünde düşen prestiji düzeltmek ve tekrardan kuvvetlenmek için Cox ve asistanı A.T. Wilson tarafından çalışılmaya başlandı. Alışveriş merkezleri açıp Pazar oluşturuldu, Basra ve Kurna'da kontroller atırıldı ve zorluk çıkaran aşiretlere asker zor kullanıyordu. Yine İngiliz yönetimine muhalif olan ve Türk yönetiminin devam etmesini isteyenlerde bulunmakta idi. Karşılıklı olarak hem İngilizlere hem de Türk birliklerine dönenler mevcut idi. Türkler Orta Fırat'taki Uceymi ve Raşid aşiretlerini destekledi. Kerbela ve Necef'te Türkler saldırıya uğradı.²²

Toparlanmalar her iki tarafta olmakla birlikte Goltz Paşa ölmüş yerine Halil Paşa gelmiştir. 1917 yılı başlarında Garaf, Beşara muharebeleri gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti Irak'ı boş bırakmamaya çalışmış ve birlikler, subaylar göndermiştir. İngilizler Bağdat ele geçirildiğinde Kut'ül Ammare'nin oluşturduğu olumsuzluk gidecek ve Osmanlı Devleti'nin en önemli üssü kaybedilmesi sağlanıp İngiltere'nin Rusya ile iş birliği gerçekleşeceği düşünülmekte idi. Bunun üzerine Bağdat'a gitme emri verildi. Şubat'ta gerçekleşeceği planlanan taarruzun ardından Rusya'nın Musul'a gelmesi hedefleniyordu. 5 Mart 1917'de başlayan taarruz 11 Mart 1917'de Bağdat'ın İngilizlerce işgaliyle sona erdi. Ardından Rus ihtilaliyle ikinci plan gerçekleşmese de bu başarısızlık Halil Paşa'ya devredildi. General Maude bir kurtarıcı edasıyla Bağdat'a girmiştir.

²⁰ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922), s. 131

²¹ Genel Kurmay Başkanlığı, 1. Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, 1914-1918, s.775-778.

²² Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922), s. 136

12) Musul'un İşgali

1917'de Bağdat'ın geri alınması ve tekrardan taarruza geçmek için hareketlenmeye başlandı. Falkanhein emrinde yeni bir karargâh kuruldu ve Enver Paşa'nın da Halep'e gelmesiyle oradan başlanılmasına karar verildi. Bunun için 6. Ordu tahsis edilmiştir ve Musul vilayetlerinin vergilerinin de bu ordu için kullanılmasına karar verilmiştir. Birçok bölgenin, boğazın, suyollarının tamiri için de talimat verilmiştir. Musul'a Anadolu'dan yeni birlikler getirilmiştir. Yiyecek, giyecek, sağlık hizmetleri ve hayvan eksikleri gibi ihtiyaçlarda tespit edilip bildirilmiştir. Bu hazırlıklarla beraber savunma hattı oluşturulmaya başlanılmıştır. 7. Ordunun buraya sevk edilip başına da Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesi planlanıyordu.

Sincar'daki Yezidi aşiretlerinden aşar vergilerinin verilmesi için memur tayin edilmiştir. Barış döneminde de vergisini vermeyen bu aşiret Ermeniler vasıtasıyla İngiliz ordusunun ihtiyaçlarını karşıladığı ortaya çıkmıştır.²³ 11 Ekim 1918'de İngiliz ordusu Musul'a doğru hareket etmeye başladı. 30 Ekim'de Türk birliklerinden Dicle grubu esir edilince Musul yolu İngilizlere açılmış oldu. Daha öncede 7 Mayıs 1918'de Kerkük alınmış, Ekim de hükümet değişikliği ile Ahmet İzzet Paşa iktidara gelmiştir ve mütareke girişiminde bulunarak 30 Ekim 1918'de mütareke imzalamıştır. Mütareke gereği Türk birlikleri teslim oldu ve 3 Kasım 1918'de Musul'a İngiliz ordusu girdi. 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa silahsız bölge oluşturulması gibi tekliflerde bulunmasına rağmen bir işe yaramadı.

Lozan görüşmelerinde Musul konusu bir karara bağlanamadı ve Türkiye –İngiltere ikili ilişkilere devredildi. 1924'te bir sonuç alınmadı ve 1925'te İngiliz faaliyetleriyle Doğu Anadolu'da Şeyh Sait ayaklanması çıkartarak Musul konusu ile ilgilenilmesini engelledi. İngilizler bölgede petrol bulunması ile bölgeden çıkmak istemiyordu ve sorun Milletler Cemiyetine götürüldü. Ancak zaten İngiltere'nin güdümünde olan cemiyet Türkiye aleyhinde karar verdi. 5 Haziran 1926'da İngiltere ile Ankara Antlaşması imzalandı. Musul Irak'ta İngiliz mandaterliğine bırakıldı ve petrol gelirlerinin %10'nu 25 yıllığına Türkiye'nin almasına karar verildi.

İngilizler Musul'u işgal ettiğinde bölgede hemen yönetimi kendi içlerinden olması için Türk memurları sınır dışı etmiştir. 17 Kasım 1918'de Şeyh Mahmut adlı şahıs ahalisinin çoğunluğu Türk olan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatu, Kifri, Zaho, Bana, Revanduz, Duhok, Nebiyunus, Erbil, Altinköprü ve Sınayi nüfus sahası içerisine Kürt hâkimliğini kurmuş ve Türkçe konuşmayı yasaklamıştır. Irak ordusuna hizmette bulunan Uceymi Paşa, Şeyh Sadun ve oğlu, Deyr-i Zor ve Halep bölgesindeki Aneze'nin Fedan Aşireti'nin Şeyhi Muhcim Bey aşiretleri İngilizlerin her teklifini reddetmiştir.²⁴ Çöllere çekilerek orduya hizmet etmeye devam etmişlerdir. Cizre ve Zaho taraflarındaki aşiretler İngilizlere karşı birleşmeye çalışmışlardır. Cizre Kazasına bağlı Miran Aşireti Reisi Haydari, Gorgeri Aşireti üyeleri birleşmeye karar vermişlerdir. Halep'in düşmesi ve İngilizlerin Cubur aşiretini kışkırtıp

²³ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922), s. 172

²⁴ A.g.e. s. 178

kendilerine tabi olmak istemeyen aşiretlerin üzerin taarruzuyla Osmanlı Devleti'ne yardım eden aşiretlere büyük zayıat verilmiştir.²⁵

C. Irak Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Tavrılarına Genel Bakış

Alman Mareşal Goltz Paşa İstanbul hatırasında genel olarak Arapların tutumunu, genelde İngilizlerden para alıp ve Türklerden nefret ettiklerini aktarmaktadır. Türk ordusuna fena bakıldığını ve noksan silahlandırma yapıldığını aktarmıştır.

Arapların bu husumetinde batılı ülkelerin büyük payı olmuştur. Batılılar emellerine ulaşmak için Araplardan sonra Irak'ta en büyük çoğunluğu oluşturan Kürtleri kullanılmasında başta Rusya olmak üzere İngiltere'de savaş sırasında önemli çalışmalar yapmıştır. İngiltere bölgeye çeşitli şekillerde yardımlarda bulunuyordu. Osmanlı Devleti ise, savaş başında cihat ilan etmiş ancak aşiretlerin kendi başlarına saldırı yapıp daha sonrada başkaldırırlar diye aşiretlere silah verme niyetinde değildi.

Aşiret birliklerinin başında aşiret reisleri bulunuyordu. Gerek aşiret ihtiyaçlarını gerekse iltihak eden aşiretlerin kaydı için ise, "Mücahidin Defteri" Ekim 1915'ten itibaren tutulmaya başladı.

Birinci dünya savaşı boyunca oluşturulan aşiret kuvvetlerinin başına gelen Mehmet Fazıl Paşa, Kerha Grubu Komutanı oldu. Tugay şekline getirilen aşiret grubunun 1. Livasının başına da kaymakam İzzet Bey geldi. Ancak aşiret gruplarının tugay şeklinde yapılması Irak Genel Komutanlığı karşı çıkıyordu. Fakat bu yapılanma devam etmiştir. Bu çalışmalara göre aşiretlerin tutumları savaş esnasında çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır.

Basra körfezi üzerindeki aşiret reisleri İngilizlere bağlı kalmışlar. Böylece İngilizler denizde rahat hareket etmiştir. Basra nakibinin oğlu Seyyit Talip dönemde hükümet aleyhinde bir bildiri bile yayınlamıştır. Umera mutasarrıflığından dâhiliye nezaretine gönderilen şifre telgrafta da Seyyit Talib'in İttihacıları vatani satmakla eşdeğer görmesi ve Arapları hakir görececek fikir ve davranışları ortaya koyması gibi iddialar ortaya atmıştır. Meclis-i Mebusan'ın seçimlerinde de şaibe olduğunu söylemiştir. Aslında o tarihte Seyyit Talib İngiliz yetkililerle ilişkilerini ilerletmiş, bağımsızlık isteyen bir yapıya bürünmüş ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini tamamen kesmiş idi.²⁶

Necd emiri Abdülaziz Es- Suud (ibn Es Suud) un durumu ise, daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlılarla anlaşma yapmasına rağmen İngilizleri desteklemiş, hatta Osmanlı yanlısı İbn'ür Reşidle uğraşmıştır.

Irak'ın kuzeyi, Cezire ve Hail'de Şammar Emiri ve Şammar Aşiretinin başı olan İbn'ür Reşid sonuna kadar Osmanlı'ya bağlı kalmıştır. Köyleri basmaya gelen Aneze Aşireti ile aralarında zaman zaman çatışmalar ortaya çıkmıştır.

²⁵ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak(1908-1922), s. 189

²⁶ A.g.e. s. 144

Müntefik Şeyhi Uceymi İbn Sadun savaşın başlarında İngilizlere yakınlık göstermiş, ancak Basra'nın yönetimi kendisine verilmeyince onlardan yüz çevirmiş ve Osmanlıya bağlı kalmıştır.²⁷

Kurna Şeyhi Ukbaşı Basra'nın kuzeyinde Horsa Hacı Ender İngilizlere hizmet etmişlerdir.²⁸ İran'a bağımlı olan Muhammere Şeyhi Hazal da İngilizlerle birlikte hareket etmiştir.²⁹

İngiltere Irak'ın işgalinde Kürt Aşiretlerini de buldukları bölgelerin önemi nispetinde hedeflerine almışlardır. Buna Rusya'da katılmıştır. Kürt Aşiretleri Musul-İran sınırları, Bağdat-İran ticaret yolları Musul'un güney doğusunda bulunmakta idiler.

Irakta Şiilerin önde gelen hâkimi Seyyit Muhsil el hâkim idi ve Şiiler önemli bir güçtü. Şiiler savaş başladığı zaman cihat ilan etmesine rağmen, Türklere karşı harekete geçtiler. Bu nedenle İngilizlerin Irak'ta hâkimiyeti kolaylaştı.

İngiltere bölgeye hâkim olunca Osmanlı'dan daha fazla vergi toplamaya başladı. Bunun üzerine halkta hareketlenme başladı. Haras el İstiklal örgütüne destek vermeye başladılar. Destek verenler arasında Seyyit Muhammed Hasan el Sadr önde gelen idi. Sünni Türk Ali el Bezirgan, Sünni Kürt Celal Baban, Arap Bağdatlı Şakir Mahmut bu teşkilatlarla beraber çalıştılar.³⁰

Musul bölgesindeki cahil halk, aşiretin reisleri tarafından hükümet aleyhinde kışkırtılmıştır. Müntefik bölgesindeki Uceymi Paşa'nın İngilizlerle mücadelesi ve Osmanlıya bağlı kalması bilinmesine rağmen kardeşi Şamir, amcasının oğlu Sunni ve onun kardeşi Yusuf el Abdullah Temmuz 1915 başında İngilizlerle temasa geçerek Hamiriye ve civarını onlara teslim etmeyi vaat ettiklerine şahit olunmuştur. Bu şahıslar Uceymi Paşa'nın Hamisiye de bulunan vekilini de şehirden atarak İngilizlere toprak vermek gibi ağır iş yapmıştır. Durum Uceymi Paşaya bildirilmiştir.³¹

Horasan Alayı ile Şamartuka ve Aziziye Aşiretleri ise Şammar Alayını oluşturmuşlardır. Şammar Alayının başına Yarbay Abdullah Sabri, Horasan Alayının başına Mazhar Paşa tayin edilmiştir. Oluşturulan her bölüğün bir aşirete ait olması sağlanmış, takım komutanlarına reisleri ve şeyhleri tayin edilmiş, nüfuzlular ise, alay komutan yardımcısı olmuşlardır.³²

Ancak tüm yapılan bu hazırlıkların işe yaramadığı görüldü. Hırsızlık yüzünden birbirleri ile savaştılar. Sabis muharebeleri sırasından 8 Mart 1916 Bedevi Aşiret atlıları bozuğuna uğradı. Mehmet Fazıl Paşa şehit düşmüştür. Aşiretler ise, ölen İngilizleri soydular. 8 Mayıs 1918'de Enver Paşa 6. Ordu'ya gönderdiği telgrafta aşiretlerden küçük birlikler halinde faydalanılması bildiriliyordu.

²⁷ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak(1908-1922), s. 144

²⁸ A.g.e. s. 145

²⁹ Y. H. Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, c. 1, 2. Kısım, Ankara 1983, s. 90-91

³⁰ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak(1908-1922), s. 146

³¹ Servet Avşar, "1. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesindeki Aşiretler ve Casus Faaliyetleri", **Askeri Tarih Bülteni**, 2002, Sayı 52, s. 129-145

³² A.g.e. s. 129-145

Bir taraftan Osmanlı Devleti'ne yararlılığı görülen aşiretlerde vardı ve reisleri Osmanlı Devleti tarafından ödüllendirmiştir. Müntefik bölgesi Aşiret Reisi Uceymi'ye paşalık unvanı verilmiştir. 4 Haziran 1915'te Bağdat vali yardımcısı Ahmet, Kut'ul Ammare eşrafından Abbas el Ali'ye dini nitelikli mektup göndermiş, Bağdat mebusu Şevket Bey Ağustos 1915'te Hilla aşiretlerinin kaza merkezine çağrılan reislerine İslam'a yardım fikri anlatılmıştır. Osmanlı Devleti diğer yandan cihada katılanları affedeceğini de ilan etmiştir.³³

Irak komutanlığı 18 Ekim 1915 tarihli telgrafı ile de Bağdat valiliğinden cihada katılmaları için aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları çözmesini istedi. Ayrıca Irak'a gönderilen beyannamelerle Irak halkının cihada katılması istenmiştir. Osmanlı Devleti Bağdat'taki resmi gazete olan el Zevra ile 10 Temmuz 1915'te çıkmaya başlayan Sada-yı İslam adlı gazete yolu ile de propaganda yapıyordu. İngilizler ise el Umran gazetesi ile propaganda yapıyordu.

Irak'taki aşiretler, 200 civarı tahmin edilmekte olup bunlara Osmanlı devletine karşı faaliyetleri Pan -Arap bir karakter arz etmektedir. Çünkü Araplarda dini bir birlik yoktu, yirmiye yakın mezhep bulunuyordu.

Aşiretlerin faaliyetlerini yönlendiren bir etki de para idi. 21 Ekim 1916'da Müntefik Komutanı Mazhar Paşaya Nasıriye'deki el İbrahim aşiretlerinin iki üyesi para verilmezse, İngilizlerden para alacaklarını da açık açık belirtmişlerdir. Müntefik aşireti reisi Uceymi Paşa'nın dışında diğer aşiretler genel de İngilizler yanında yer almışlardır.

³³ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak(1908-1922), s. 148

D. Irak Aşiretlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Çıkardığı İsyanlar

Arapların isyan çıkarmasının kolay yolu onların birlik olarak durdukları aşiretlerinden yararlanmaktır. Bunun için Lawrence İngiltere tarafından görevlendirilmiştir. Amaç Basra ve diğer bölgelerde Arap milliyetçiliği ve bağımsızlığı uyandırıp, Osmanlıya karşı bir isyan çıkartmaktır. İşe bağımsızlık ve Arap devleti sözü verilerek başlanılmıştır.

Dini ve milli nitelikte isyan ilk olarak Eylül 1915 yılında Nefes bölgesinde ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla hükümet karşıtlığı olarak ortaya çıkan isyanlarda Seyyit Mukim ve Seyyit Mehmet İngilizlerin etkisiyle hareket etmiştir. Lawrence gibi birçok kişiyi görevlendiren İngiltere finansman konusunda hiçbir şeyi de eksik etmemektedir.

Nefes'ten sonra da doğal olarak Kerbela'da da bir ayaklanma çıkmıştır. Nefes ayaklanmasında birkaç adamının serbest bırakılmasını isteyen Hindiya Aşiret reislerinin isteği kabul edilmeyince yerli halkla beraber binaları yağmalamaya başladı.

Üçüncü isyan Hilla'da gerçekleştirildi. İngilizler burada Şii-Sünni çatışmasını alevlendirmiştir.³⁴

³⁴ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandatlığına Irak(1908-1922), s. 149-152

E. Bağdat'ın İşgalinden Sonra İngiliz Hâkimiyeti Yapılanması

Bütün bu muharebelerden sonra alınan yerler için İngilizler söz verdikleri bağımsız Arap devletinin oluşturulmasında karar vermede zorlanmaktadır. Çünkü Yezidiler Müslüman bir devlet, Kürtler ise Arap devleti istemiyorlardı. Yine Arap kimliği baskın olması dolayısıyla Arap Hükümetinin kurulmasına fakat İngiliz yüksek komiserinin denetiminde ve her bakanın bir İngiliz danışmanı olacak şekilde karar verilmiştir.³⁵

Osmanlı Devleti'nde Irak Sünni anlayışla dini kimlik ön planda yönetilirken İngiltere'nin hâkimiyeti ile birlikte, etnik yapıya göre toplumsal ayırım gözeterek yönetim şekli oluşturulmuştur. Ve Irak 5 şehre ayrılmıştır. Basra, Kurna, Nasıriye, Ammare ve Kut. Bağdat ise 8 bölgeye ayrılmıştır. Samarra, Bagubha, Hanakin, Ramadi, Şamiya, Semava, Aziziye ve Kerbela. Her şehirde bir politik ofis ve ofis sorumlusu bulunmakta idi.

Halkın tamamıyla temas etmek için onlara tren yolu ve gemi ticaretlerinde iş imkânı sundu. Savaş nedeniyle kıtlık ve açlık durumuyla birlikte ekonominin canlandırılması için bankacıları bu bölgeye faaliyete çağırmıştır. Hala Türklerin hâkim olacağını düşünen Kut, Aziziye, Baguba, Fırat bölgesinde ise halka hububat ve hayvan vererek kendi tarafına çekmeyi başardı. Irak'ta yerel güçlerin farkında olan İngiltere sivil ve askeri yapıyı uyumlu hale getirmeye çalıştı.

Eğitim, adalet sistemi, mali yapılanma ile ilgili bir dizi düzenlemeye yapmaya karar veren İngiltere önceki deneyimi olan Hindistan modelini uygulamıştır. Eğitime büyük önem verildi, İngilizce öğrenimi için okulların açılmasında büyük oranda bütçe ayırmıştır. Sorumlu olarak H.E. Bowman atanmıştır. Adalet sisteminde dini mahkemelerine dokunulmazken sivil ve askeri mahkemeler oluşturuldu. Açılımlarla birlikte Osmanlı hukukuna çok az ilave ile devam edilmiştir. İngiliz yargıçları aracılığıyla yürütülen adalet sisteminin başına Mr Edgan Bonhan Carter getirilmiştir. Fakat bu sistemi aşiretlerin hâkim olduğu yerlerde uygulayamadı.³⁶

Bölgeyi işgalden sonra vergi kontrolünü çok sıkı tutan İngiltere, bölgelerin özelliklerine göre askeri, sulama, ziraat alanları oluşturmuştur. Aşiretler, toprak ağaları ve hükümet arasında denge kurmaya çalışan İngiltere yapılanmalarını anlamaya çalışmıştır ama yine de aşiretler üzerinde tam bir hâkimiyet elde edememiştir. Bağdat, Basra, Müntefik, Diyale, Khanagın bölgelerinde yeni donanımlar yapılmış eskiler de tamir edilmiştir. Fakat bazı yerlerde Diyale, Müntefik gibi aşiretlerine tam hâkimiyet konulamadı ve çoğunlukla yönetim Hindistan aracılığıyla gerçekleştirildi.³⁷ İngiliz yönetimine karşı tepkilerde olmuştur. Bunlar, Şeyh Mahmut olayı, birkaç aşiretin yönetime karşı birleşmeleri gibi birkaç faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bağımsızlık hareketlerinde bulunmaya çalışmışlardır. Çeşitli dernekler ve örgütlerde kurmaya başlamışlardır.

³⁵ Duman, 2. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak(1908-1922), s. 160

³⁶ A.g.e. s. 163

³⁷ A.g.e. s. 166

İngiltere'nin böyle bir ortamda hem sözünü tuttuğunu gösterebilmek hem de tüm halkta kabul görebilmek için Kral Faysal'ı başa geçirmeye planladı. Irak'ta siyasi güç Sünni Arap olmasına rağmen Şiiler çoktu. Faysal'ın peygamber soyundan gelmesi Şiiler tarafından saygı duyulmasını sağladı. Karmaşık yapıdaki Irak için uygun aday bulunmuş oldu. Geçici hükümetin ilk başlardaki başarısızlığı Faysal yönetim yapılanması ile düzeltilmeye geçti. Irak'ı mandater yönetime hazır hale getiren Faysal, İngilizlerin yüksek komiserlik yapılanmasıyla birlikte çalışmaya başladı ki böylelikle İngiltere, askeri alanda Irak'ın güçlenmesini engelleyerek yeniden ayaklanıp elinden gitmesini engellemek ve dış işlerinde İngiltere kontrolü ile bağımsız olmasını engellemiş oluyordu. Türkiye ile ilişkilerine de dikkat etmeye çalışan Faysal, Türkiye'nin milli mücadeleyi kazanmasının kendi bölgesinde bir yapılanmaya gitmesi ve burada da aynı yapılanmanın olmasını engellemek için sınır giriş çıkışlarına dikkat etmeye başlamıştır. 1922'de mandaterlik anlaşması imzalanmasıyla mücadeleler bitmemiş ve mandaterlik 1932 yılında İngiltere'nin Irak'tan ayrılmasıyla sona ermiştir.

SONUÇ

Ön Asya'nın en önemli ülkelerinden olan Irak da sahip olduğu stratejik önemden dolayı birçok devletin mücadele alanına girmiştir. Irak bölgesi, Osmanlı Devleti'nde Bağdat, Basra ve Musul üçgeninden müteşekkil olarak Hıttı-ı Irakıyye olarak geçmektedir. Ülke nüfusunun çoğunluğu Müslüman Araplardan oluşsa da, Türkler, Kürtler, Süryani, Keldani, Nasturi, Ermeni ve İran kökenli vatandaşlardan oluştuğu için karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşık yapıdaki sosyal durumda en çok etkili olan aşiretler olmuştur.

Avrupalı devletlerin bu bölge için istediklerini elde edebilmek için misyoner faaliyetlerinde bulunmakla birlikte milliyetçilik akımını bölgeye taşımışlardır. Arap halkını kazanmak için onlara savaş öncesinde ve Birinci Dünya Savaşı döneminde bağımsız devlet kurma vaadi verilmiştir. Irak bölgesinde çok etkili olan aşiretler buranın yönetiminde öneme alınması gereken ve faaliyetlerin onların durumuna göre şekillenmesi gereken bir yapı altındadır. Aşiretlerin bu hali de hâkim olmak isteyen İngiltere'nin faaliyetlerinde etkili olmuştur. Aşiretler serbest hareket etmeye ve mevcut durumlarının korunmasından yana tavır alan bir yapıları vardır.

Irak aşiretlerinin bu halinin Birinci Dünya Savaşı'nda nasıl hareket ettikleri anlatılan bu çalışmada aşiretlerin savaş öncesindeki değişikliklerin etkili olduğu görülmüştür. Sadece savaş öncesi değil savaş sırasında oluşan manevralarla tavırlarında değişiklik olduğu anlaşılmıştır. Bunlarda aşiretlerin para yardımı, bölge vaatleri, bağımsızlık vaatleri, dini temsil etmede kendilerini görmelerini sağlama, iâşe vs. yardımları ile İngiltere aşiretleri kendi tarafına çekme ve kendileri için çalışmalarını sağlamıştır. Aşiretlerin bazılarını Osmanlı Devleti'nin kendilerine zarar verdikleri gibi suçlamalarla kendileri ile değil Osmanlı ile savaş yapacaklarını belirterek kendilerine çekmeye çalışmıştır ve başarmıştır. Savaş sırasında Türk tarafının karşısında olma, yanlış yol gösterme, yanlış istihbaratlar, savaş sırasında mevziden kaçma, zor durumda kalan Türk askerlerine zaiyat verme gibi zararları bulunmuştur. Bunlar gibi hareket eden aşiretler olmakla birlikte tam tersini de gözlemlemekte mümkündür. Türk askerlerinin yanında bulunan, onlara yardım eden ve onlarla savaşan sadık kalan aşiretlerde bulunmakta idi.

KAYNAKÇA

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, İstanbul, 1992.

Avşar, Servet, “1. Dünya Savaşı’nda Irak, Cephesindeki Aşiretler ve Casus Faaliyetleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Şubat 2002 sayı:52 s.129-145

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâp Tarihi**, c. 1, 2. Kısım, Ankara 1983, s. 90-91

Danişmend, İsmail Hami, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. 4, İstanbul 1955, s. 425.

Duman, Selçuk, **2. Meşrutiyet’ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010

Eraslan, Cezmi, “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti, 1876-1915”, **İ.Ü.E.F.T.D.**, sayı:35, İstanbul, 1994.

Genel Kurmay Başkanlığı, **1. Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, 1914-1918** c.3, 1. Kısım, Ankara 1979.

İslam Ansiklopedisi 5/2 cilt.

Kocabaş, Süleyman, “1. Dünya Harbinde Araplar Üzerinde İngiliz Oyunları”, **Türk Dünyası Dergisi**, sayı:74, İstanbul 1993, s.51

Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım 2**, İstanbul 1992.